

УДК 342.7:343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.32>

СПЕЦИФІКА ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

Дьякова А.А.,
*аспірантка кафедри конституційного і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
ORCID: 0000-0002-1900-8868*

Дьякова А.А. Специфіка та характерні особливості конституційно-правового статусу засуджених.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз специфіки та характерних особливостей конституційно-правового статусу засуджених у контексті сучасного розвитку кримінально-виконавчого законодавства України. Обґрунтовано актуальність дослідження з огляду на необхідність удосконалення нормативного регулювання порядку та умов відбування покарання у напрямі забезпечення та гарантування конституційних прав і свобод засуджених. Наголошено, що конституційно-правовий статус засуджених виступає еталонною моделлю для подальшого реформування кримінально-виконавчої системи, оскільки акумулює досягнення сучасного конституціоналізму та людиноцентристської правової доктрини.

Окрему увагу приділено компенсаторній (преференційній) складовій конституційно-правового статусу засуджених. Аргументовано, що баланс між обмеженнями прав і гарантіями їх реалізації є необхідною умовою відповідності кримінально-виконавчого законодавства принципам демократичної, соціальної та правової держави. Розкрито значення прав засуджених на гуманне поводження, повагу до людської гідності, соціальне забезпечення, звернення зі скаргами та іншими заявами як елементів, що забезпечують гуманізацію процесу виконання покарання та сприяють досягненню його мети – виправленню і ресоціалізації особи.

Обґрунтовано, що конституційно-правовий статус засуджених має базовий, системотворчий та пріоритетний характер щодо галузевих правових статусів, формуючи гарантійну основу для кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого регулювання. Підкреслено, що законність обмежень, їх легітимна мета, пропорційність та відповідність засадам конституціоналізму є визначальними умовами правомірності втручання у сферу прав і свобод засуджених.

Зроблено висновок, що конституційно-правовий статус засуджених є особливим різновидом як соціального, так і загальноправового статусу особи, який характеризується поєднанням усіченості та необхідної компенсаторної збалансованості. Його вдосконалення має здійснюватися з урахуванням принципів гуманізму, верховенства права та людиноцентристської спрямованості державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: конституційно-правовий статус; правовий статус особи; засуджені; спеціальний правовий статус; усічений правовий статус; гарантії прав засуджених; кримінально-виконавче законодавство; ресоціалізація; гуманізація покарання.

Dyakova A.A. Specificity and characteristic features of the constitutional and legal status of convicts.

The article carries out a comprehensive theoretical and legal analysis of the specifics and characteristic features of the constitutional and legal status of convicts in the context of the modern development of the penal legislation of Ukraine. The relevance of the study is substantiated in view of the need to improve the regulatory regulation of the procedure and conditions of serving a sentence in order to ensure and guarantee the constitutional rights and freedoms of convicts. It is emphasized that the constitutional

and legal status of convicts serves as a reference model for further reforming the penal system, since it accumulates the achievements of modern constitutionalism and human-centered legal doctrine.

Special attention is paid to the compensatory (preferential) component of the constitutional and legal status of convicts. It is argued that the balance between restrictions on rights and guarantees for their implementation is a necessary condition for the compliance of criminal-executive legislation with the principles of a democratic, social and legal state. The importance of the rights of convicts to humane treatment, respect for human dignity, social security, filing complaints and other applications as elements that ensure the humanization of the process of serving a sentence and contribute to the achievement of its goal - correction and resocialization of the person is revealed.

It is substantiated that the constitutional and legal status of convicts has a basic, system-forming and priority nature in relation to sectoral legal statuses, forming a guarantee basis for criminal, criminal-procedural and criminal-executive regulation. It is emphasized that the legality of restrictions, their legitimate purpose, proportionality and compliance with the principles of constitutionalism are the determining conditions for the legality of interference in the sphere of the rights and freedoms of convicts.

It is concluded that the constitutional and legal status of convicts is a special type of both social and general legal status of a person, which is characterized by a combination of truncated and necessary compensatory balance. Its improvement should be carried out taking into account the principles of humanism, the rule of law and the human-centric orientation of state policy in the field of execution of criminal sentences.

Key words: constitutional and legal status; legal status of a person; convicts; special legal status; truncated legal status; guarantees of the rights of convicts; criminal and executive legislation; resocialization; humanization of punishment.

Постановка проблеми. На сучасному етапі значущість конституційно-правового статусу засуджених суттєво зростає. Адже гостро стоїть питання про удосконалення сучасного кримінально-виконавчий кодекс законодавства ту напрямі запровадження та гарантування конституційних прав і свобод засуджених. У цьому аспекті конституційно-правовий статус виступає як еталонна модель для такого удосконалення, оскільки саме він вбираючи в себе досягнення сучасного конституціоналізму повинен забезпечити стабільність реального становища засуджених та його людиноцентристську сутність.

Мета дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі специфіки та характерних особливостей конституційно-правового статусу засуджених, з'ясуванні його структури, ознак і місця в системі правових статусів особи, а також обґрунтуванні необхідності забезпечення його збалансованості шляхом поєднання законних обмежень прав і свобод із належними гарантіями та компенсаторними механізмами з метою вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України на засадах верховенства права та гуманізму.

Виклад основного матеріалу. У загальнотеоретичній доктрині питання конституційно-правового статусу особи приділяється увага в роботах П.М. Рабіновича, А.М. Шульги, О.В. Петришина та інших учених. Зокрема, П.М. Рабінович під правовим статусом особи розуміє комплекс її суб'єктивних юридичних прав та юридичних обов'язків [3]. Також, в загальнотеоретичній доктрині приділяється увага видам правового статусу особи. Наведені позиції можна інтерпретувати стосовно конституційно-правового статусу засуджених в аспекті більш глибокого розуміння як правового статусу в цілому, так і отриманих його компонентів.

А.М. Шульга серед розмаїття інтерпретованих підходів видів правового статусу виділяє спеціальний правовий статус. Спеціальний правовий статус припускає, що обсяг прав, свобод та обов'язків однієї особистості відрізняється від обсягу прав, свобод та обов'язків іншої особистості внаслідок її особливого соціального, службового, майнового, сімейного та будь-якого іншого становища [4]. При цьому позиція науковця полягає в тому, що спеціальний правовий статус детермінується не стільки обсягом прав, свобод, обов'язків, стільки в першу чергу наявністю особливого становища в суспільстві.

Засуджені стосовно реалізації деяких конституційних прав не мають абсолютного визначення обмежень на тлі інших осіб. Але вони, маючи особливе становище зумовлене особливостями їх перебування в межах пенітенціарної системи або відбування інших покарань непов'язаних з позбавленням волі, все одно робить їх статус спеціальним. Адже, постановка питання про спеці-

альний правовий статус лише на підставі особистих прав, свобод і обов'язків є неправомірною, оскільки, наприклад, таким характером володіє й індивідуальний статус, що зумовлений індивідуальними якостями, які теж впливають на обсяг прав, свобод і обов'язків.

Також до важливих положень, сформульованих А.М. Шульгою а аспекті правового статусу, слід звернути увагу на його підхід щодо усіченого статусу особи, який реалізується внаслідок правових обмежень, притаманних правовому статусу цієї особистості. Усічений статус – це статус, який характеризується наявністю в ньому такого елемента, як правові обмеження [4]. Особа може набувати усіченого статусу і в результаті вчинення правопорушення. З огляду на це, такий статус іноді називають «негативний правовий статус особистості»[4].

Аксіоматичним слід вважати підхід у відповідності до якого, якщо особа, набуваючи певного статусу, на законному рівні обмежується у певних правах і свободах, то для збалансування правового статусу для такої особи потрібно передбачити певні пільги. У зв'язку з цим у літературі окремо виділяють преференційний або пільговий статус. Наприклад, такий підхід достатньо ефективно реалізований стосовно державних службовців, військовослужбовців та деяких інших осіб, яких Конституція та закони, обмежуючи у відповідних правах, надають їм суттєві пільги та переваги.

Конституція України та чинне законодавство забороняє для державних службовців таке право як збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [1] (частина перша статті Конституції України) або встановлення обмеження на здійснення підприємницької діяльності. Але разом із тим для збалансування правового статусу державних службовців законодавством передбачено наявність додаткових прав, які слід розглядати у вигляді пільг та певних преференцій. Так зокрема відповідно до пунктів 3-5 частини першої статті 10 Закону України «Про державну службу», державний службовець додатково має право на доступ до необхідної для виконання посадових обов'язків інформації; оплату праці залежно від займаної посади державної служби, результатів службової діяльності, стажу державної служби та рангу державного службовця; підвищення рівня професійної компетентності за рахунок державних коштів [2].

Стосовно засуджених, їх діяльності, яка виконується за вироком суду та не розглядається як примусова праця, то щодо них існують обмеження, які знаходять свою реалізацію у межах кримінально-виконавчого законодавства. Так, зокрема у частині другій статті 7 КВК України, засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду [5].

Таким чином, у цих правових нормах має місце вказівка на наявність усіченого характеру конституційно-правового статусу засуджених. Але сутність та призначення конституційно-правового статусу загалом дає підстави говорити про те, що такий статус повинен бути достатньо збалансованим, що вимагає від поточного законодавства необхідність передбачити для засуджених певну пільгову складову. Безперечно, така наведена складова, не може розглядатися як ідентична зі складовою для інших категорій осіб, зокрема державних службовців, військовослужбовців, суддів тощо, але при цьому вона повинна існувати.

Вважаємо, що у структурі конституційно-правового статусу засуджених таку преференційну функцію будуть виконувати такі права, які зазначені у частині першій статті 8 КВК України, а саме, право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; право не підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню; давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України; отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів) та деякі інші [5].

Адже, наявність цих прав покликана збалансувати правовий статус засуджених та створити такі умови для осіб, які відбувають покарання, які б робили наявні обмеження більш гуманними і призводили до повноцінної реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, а саме як зазначено у статті 1 КВК України, кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань із метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації

засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими; завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості у цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [5].

Разом із тим, обмеження, які стосуються засуджених повинні бути компенсовані тим, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку (частина перша статті 7 КВК) [5]. Якщо проаналізувати сутність компенсаторної складової правового статусу будь-яких спеціальних суб'єктів, то окрім функції збалансування становища таких осіб, компенсаторна складова спрямована на сприяння реалізації головного призначення відповідної категорії суб'єктів. Так, наприклад, підвищена соціальна захищеність суддів спрямована на забезпечення їхньої незалежності.

У зв'язку з цим, компенсаторна складова конституційно-правового статусу засуджених має таке перспективне завдання у вигляді належного відбування покарання та досягнення останнім тих задач, що на нього покладається законом, а також забезпечення законності, правопорядку та дисципліни у державі в цілому. З цього погляду слід зважати на конструкцію статті 50 КК України, яка складається з трьох частин. Так, у частині першій акцентовано на тій сутності покарання, що пов'язана з обмеженням прав і свобод засуджених. У частині третій ідеться про реалізацію певною компенсаторної складової, що пов'язана з обов'язком держави створювати належні умови відбування покарання, за яких буде гарантовано недопущення фізичних страждань та приниження людської гідності. У межах цієї конструкції слід звернути увагу на те, що у частині другій (яка є своєрідною серцевиною правової конструкції, закладеної у статті 50 КК України) вказано на завдання покарання, які корелюють як з обмеженнями прав і свобод засуджених (частина перша статті 50 КК України), так і з тією компенсаторною складовою їхнього конституційно-правового статусу, що передбачено у концентрованому вигляді у частині третій статті 50 КК України).

З метою глибоко та детального аналізу конституційно-правового статусу засуджених, слід проаналізувати конституційно-правову доктрину з точки зору основних базових підходів до конституційно-правового статусу засуджених та елементів, що його утворюють.

Так наприклад, В.М. Кравчук до ознак конституційно-правового статусу відносить, по-перше, те, що він є загальним (базовим) правовим статусом, визначеним нормами Конституції та конституційного законодавства України; по друге, він займає пріоритетне становище серед інших галузевих статусів; по-третє, має системотворчий характер (визначає на конституційному рівні загальні принципи правового регулювання) та, по-четверте, має політичний характер (поширюється на тих суб'єктів конституційно-правових відносин, які одночасно є суб'єктами політичних відносин та здійснюють політичну владу)[6].

Вищевказані положення мають суттєвий стосунок до реалізації конституційно-правового статусу засуджених. Зумовлено це тим, що конституційно-правовий статус останніх є також загальним базовим правовим статусом, який встановлюється Конституцією, що значно підвищує його юридичну силу, формує його як певний еталонний взірць для деталізації на рівні кримінально-виконавчого законодавства. Крім того з огляду на те, що Конституція виступає як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, що гарантує права і свободи людини і громадянина, то і конституційно-правовий статус засуджених виступає як гарантійна основа для належного урегулювання прав, свобод і обов'язків засуджених на рівні поточного законодавства.

Конституційно-правовий статус засуджених, займаючи пріоритетне становище серед інших галузевих статусів, відіграє спрямовуючу роль щодо цих статусів, еднаючи їх в аспекті створення гідних умов для людини. Тобто фактично в цьому випадку конституційно-правовий статус, домінуючи над іншими галузевими правовими статусами, формує єдину основу для кримінально-правового, кримінально-процесуального статусу особи, а також правового статусу засуджених в аспекті гарантування прав і свобод.

У доктрині кримінально-виконавчого права правовий статус засуджених розглядається як заснована на загальному статусі громадян України і закріплена в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів і обов'язків, що залежать від призначеного виду кримінального покарання та поведінки в період його відбування [7]. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що правовий статус засуджених базується на конституційно-правовому статусі, що теж підтверджує особливе значення останнього.

Системотворчий характер конституційно-правового статусу засуджених теж є важливою характеристикою, яка дозволяє говорити про його роль у побудові цілісної концепції кримінально-виконавчого законодавства, створення умов для захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Важливим слід визначити позицію В.М. Кравчука стосовно політичного характеру конституційно-правового статусу. Адже такий статус, маючи особливу значущість в аспекті удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, стосується безпосередньо тих суб'єктів, які беруть участь у політичних відносинах. Йдеться передусім про Верховну Раду, яка представлена політичними партіями, їх представниками, здійснює діяльність щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства шляхом ухвалення законів, реалізує заходи парламентського контролю.

Наша позиція полягає в тому, що ми не виділяємо обмеження прав і свобод як окремих елементів конституційно-правового статусу засуджених. Ми виділяємо права та свободи, самі по собі, які вже в силу конструювання конкретного правового статусу є обмеженими. Засуджені апіорі мають певну ступінь обмежень, яка визначається вироком суду, але сам вирок суду не є у цьому випадку самодостатнім, тобто він не може визначати конституційно-правовий статус. Елементами конституційно-правового статусу засуджених є права та свободи які можуть обмежуватися у залежності від ступеня тяжкості здійсненого злочину і винесеного вироку. У вирокі можуть бути прописані відповідні обмеження, тобто обмеження не є елементом конституційно-правового статусу. Але якщо ми говоримо, що обмеження такі є елементом конституційно-правового статусу засуджених, то воно повністю залежить від вироку суду.

У зв'язку з цим, наш підхід полягає в тому, що конституційно-правовий статус засуджених складається з прав, свобод та інших елементів, які можуть бути обмежені чи трансформовані щодо особи, яка набуває такого статусу та особливо, коли вона починає процес відбування покарання. Незважаючи на те, що ми не розглядаємо самі обмеження як окремих та самодостатніх елементів, але все ж таки про обмеження повинні говорити, оскільки, як ми зазначали вище, посилюючись на А.М. Шульгу, конституційно-правовий статус засуджених має таку властивість як усіченість. Умовами виправленості наразі є законність обмеження, наявність законної легітимної мети обмеження, втручання, що не суперечить засадам конституціоналізму та сутності демократичного суспільства. Вирок повинен бути обґрунтованим, базуватися на законі, враховувати ступінь суспільної небезпечності, характеристику особи злочинця (кримінального делінквента). При цьому виносячи вирок та формулюючи обмеження, слід спиратися на наявність легітимної мети. При цьому, якщо виправленість може бути досягнута через застосування покарання, що пов'язане з ізоляцією від суспільства та передбачає максимальний рівень обмежень, то це потрібно запроваджувати та, відповідно, належним чином мотивувати у вирокі.

Перед тим як дати визначення конституційно-правового статусу засуджених, варто проаналізувати базові ключові ознаки загальнотеоретичного базового статусу особи та враховувати особливості такої більш широкої категорії як соціальний статус. Наведеним категоріям послуговується широкий спектр найрізноманітніших наук та не лише юридичних. Зокрема, категорія соціальний статус виступає основою для розуміння становища особи у суспільстві з погляду таких наук як соціологія, психологія, політологія, філософія. Його базові основні змістовні характеристики виступають будівельним матеріалом для конструювання на рівні чинного законодавства та юридичної науки категорії правовий статус особи.

Висновки. У результаті комплексного теоретико-правового аналізу обґрунтовано, що конституційно-правовий статус засуджених є самостійним різновидом спеціального правового статусу особи, який має базовий і системоутворюючий характер у системі правових статусів. Наукова новизна полягає у доведенні того, що обмеження прав і свобод не становлять окремого елементу

структури цього статусу, а виступають формою трансформації реалізації конституційних прав у межах спеціального правового становища особи, зумовленого вироком суду.

Доведено необхідність забезпечення збалансованості конституційно-правового статусу засуджених шляхом поєднання законних, пропорційних обмежень із належними гарантійними та компенсаторними механізмами. Такий підхід дозволяє розглядати конституційно-правовий статус засуджених як еталонну модель для вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України на засадах верховенства права, гуманізму та поваги до людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 9-те вид., зі змінами. Львів: Край, 2007. 188 с.
4. Шульга А.М. Правовий статус особистості, його види. *Право і безпека*. 2012. № 2 (44). С. 19–22.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
6. Кравчук В.М. Конституційно-правовий статус як проблема теорії конституційного права. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Право». 2010. Вип. 14. С. 138–141.
7. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2006. 256 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Дьякова А.А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0